

Відгук

офіційного опонента доктора педагогічних наук, доцента

Буданової Ліани Георгіївни

на дисертацію Ткачова Артема Сергійовича

«Система формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів», поданої до захисту на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання

В умовах світової соціально-економічної конкуренції благополуччя кожної країни залежить від низки певних факторів, серед яких одним із провідних є успішна освітня діяльність школи щодо підготовки підростаючого покоління до дорослого життя. При цьому особливої уваги потребують інтелектуально здібні учні, оскільки саме вони в недалекому майбутньому мають представляти еліту українського суспільства на міжнародній арені, вирішувати різні складні проблеми та своїми зусиллями сприяти процвітанню нашої держави та зайняттю нею гідного місця серед інших держав світової спільноти.

Одним із ключових завдань на шляху підготовки такої еліти є формування в інтелектуально здібних учнів ключових компетентностей. На важливості успішного вирішення цього завдання наголошено в таких нормативних документах, як закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р., зі змінами), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.), Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року тощо. Зокрема, у цій концепції підкреслюється, що сьогодні в Україні відбувається докорінна й системна реформа загальної середньої освіти з урахуванням досвіду провідних країн світу. Результатом цієї реформи має стати принципова нова модель школи, в основу роботи якої покладено Рекомендації Європейського

Парламенту та ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя». У світлі цього можна відзначити, що результати проведеного дисертантом дослідження є вагомим внеском у вирішення цієї складної проблеми. Отже, обрана тема дисертаційної роботи є вельми актуальною, своєчасною і затребуваною для теорії та практики шкільної освіти.

Актуальність проблеми належною мірою доведено автором та відображено в коректно визначеному науковому апараті дослідження, достатнім для успішного розв'язання поставлених у дисертації завдань. Усі його складники (мета, завдання, методи дослідження) сформульовано чітко, виважено, вмотивовано та повністю узгоджуються між собою.

Обґрунтованість сформульованих автором наукових положень, висновків дисертації забезпечується застосуванням під час проведення наукового пошуку методології, адекватної поставленим меті і завданням дослідження. Її основу складають сучасні науково-методологічні підходи (системно-синергетичний, особистісно-діяльнісний, аксіологічний, компетентнісний, акмеологічний та партисипативний) та система актуальних філософських, психолого-педагогічних, історико-педагогічних ідей, концепцій, вихідних категорій, основних понять, без яких неможливе розуміння суті досліджуваної проблеми.

Позитивно слід відзначити широку джерельну базу дослідження (усього 925 джерел, із 71 – англійською мовою), що дозволило автору провести глибокий і різнобічний аналіз порушеної проблеми та сформулювати на цій основі авторську концепції та теоретичні положення дисертації. Зокрема, А. С. Ткачовим було опрацьовано джерела різного типу: монографії, дисертації, наукові статі, нормативні документи в галузі шкільної освіти, навчальна й науково-методична література тощо. Високий науковий рівень і достовірність результатів дослідження забезпечило також використання комплексу теоретичних, емпіричних та математичних методів наукового пізнання, спрямованих на системне розв'язання проблеми.

Відзначимо, що представлена дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та списків використаних джерел до розділів, загальних висновків та додатків. Представлена структура дисертації є логічною, відповідає окресленій проблемі дослідження та забезпечує послідовне виконання поставлених завдань.

Дисертаційне дослідження А. С. Ткачова виконано в межах теми науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підвищення ефективності педагогічного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих начальних закладах» (ДР № 0111U008880).

Не викликає сумніву висока наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів дослідження, які полягають насамперед у тому, що в представленій дисертації вперше теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено систему формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів, що включає концептуально-цільовий, структурно-змістовий, формувально-функціональний і діагностично-результативний блоки. Цінним науковим доробком є з'ясування специфіки формування ключових компетентностей у високоздібних учнів основної школи під час вивчення предметів суспільствознавчого циклу, що зумовлюється віковими особливостями й типовими ознаками учнів цієї категорії та педагогічними можливостями вказаних предметів. Позитивно варто відзначити виявлені дисертантом педагогічні умови, що забезпечують успішне формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних школярів у процесі навчання суспільствознавчих предметів, а саме такі: забезпечення спеціальної підготовки учителів суспільствознавчих предметів до формування цих компетентностей у школярів зазначеної категорії; активне застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у процесі формування ключових компетентностей учнів; залучення інтелектуально здібних учнів

основної школи до здійснення ними самомоніторингу сформованості ключових компетентностей.

До найбільш суттєвих наукових результатів проведеного дослідження належать такі:

- розкриття теоретичних і методологічних засад формування ключових компетентностей у високоздібних школярів 5-9 класів під час вивчення предметів суспільствознавчого циклу (концептуальні положення, науково-методологічні підходи до проведення дослідження, що дало змогу визначити мету, завдання, зміст, методи, засоби, форми, технологію реалізації зазначеного процесу, механізм оцінювання отриманих результатів і за необхідності внесення відповідних змін у його перебіг);

- розробка, теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка авторської системи формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів, конкретизація основних функцій цієї системи (мотиваційна, соціалізаційна, ціннісно-орієнтовна, навчальна, виховна, прогностична, управлінська, науково-дослідна, інформаційна, методична, технологічна, контрольна-коригувальна);

- визначення критеріїв (мотиваційно-ціннісний, знаннево-діяльнісний, особистісно-рефлексивний) і показників, характеристики рівнів сформованості в учнів ключових компетентностей;

- розкриття специфіки формування ключових компетентностей у високоздібних учнів основної школи під час вивчення предметів суспільствознавчого циклу;

- виявлення й аналіз педагогічних умов, що забезпечують успішне формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних школярів у процесі навчання суспільствознавчих предметів.

У дисертації також висвітлено генезу ідеї визначення й навчання інтелектуально здібних учнів та особливості їх навчання. На основі проведеного аналізу ідей вчених різних часів з проблеми навчання

інтелектуальної особистості дисертант виокремив ті теоретичні положення, які представляли для нього цінність під час проведення дослідження на обрану тему.

Вважаю цілком доцільним, що окремий підрозділ (а саме 1.2.) дисертації присвячено визначенню понятійно-термінологічного поля дослідження феномена інтелектуальних здібностей. У цьому підрозділі автором наведено різні підходи науковців щодо тлумачення понять «здібності», «обдарованість», «талант», «геніальність», «інтелектуальні здібності». Це дало дисертанту змогу не тільки конкретизувати власну точку щодо розуміння цих понять, але й чітко розмежувати ці феномени між собою, представити їх взаємозв'язок у вигляді ієрархічної схеми. Крім того, цінною доробкою авторка є наведення класифікацій видів здібностей за різними ознаками, що сприяє кращому розумінню сутності кожного виду здібностей та їх значення в житті сучасної людини.

Особливого схвалення заслуговує оригінальна авторська система формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних учнів у процесі навчання суспільствознавчих предметів, яка у вигляді схеми представлено на с. 311 дисертації та с. 22 автореферату. Так, концептуально-цільовий блок цієї системи відображає науково-методологічні підходи до здійснення дослідження, функції розробленої системи, мету, завдання й принципи реалізації процесу формування відповідних компетентностей в учнів зазначеного контингенту в процесі вивчення вказаних предметів. Проектування цих компонентів відбувалось на основі опрацювання праць провідних фахівців та розробленої автором концепції, в якій він розкрив власне бачення зазначеної проблеми та шляхів її вирішення.

Структурно-змістовий блок розробленої системи містить у собі сукупність ключових компетентностей, які мають засвоїти інтелектуально здібні учні основної школи під час вивчення суспільствознавчих предметів, а також визначає сукупність і зміст цих компетентностей. Формувально-функціональний блок системи формування ключових компетентностей

інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів охоплює технологію формування цих компетентностей, відповідний педагогічний інструментарій, а також теоретично обґрунтовані педагогічні умови, що сприяють успішній реалізації цього процесу.

Зазначена технологія реалізується за трьома такими етапами: організаційно-мотиваційний, дієво-процесуальний і контрольнo-коригувальний. Перший із цих етапів пов'язаний зі створенням необхідних навчальних матеріалів (авторських навчальних посібників, рекомендацій та інструктивних листів для школярів, комплексів індивідуальних завдань у паперовій та електронній формах тощо), визначенням оптимальних методів та організаційних форм, які доцільно використовувати в процесі формування цих компетентностей в інтелектуально здібних учнів, а також проведенням з учнями відповідної категорії цілеспрямованої роботи, спрямованої на розвиток у них зацікавленості й позитивного ціннісного ставлення до цих компетентностей, мотивів до оволодіння ними. Слід відзначити, що на вказаному етапі технології передбачається реалізація першої визначеної педагогічної умови – забезпечення спеціальної підготовки вчителів суспільствознавчих предметів до формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи.

Дієво-процесуальний етап розробленої технології забезпечував комплексне формування в інтелектуально здібних школярів знань, умінь та особистісних якостей, що входять до складу визначених ключових компетентностей. На цьому етапі технології реалізується друга визначена педагогічна умова, а саме активне застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у процесі формування в них цих компетентностей.

Контрольно-коригувальний етап технології формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи під час навчання суспільствознавчих предметів передбачає визначення рівня

сформованості в них цих компетентностей та за потреби внесення в освітній процес необхідних змін. Цей етап технології пов'язаний з виконанням третьої педагогічної умови – забезпеченням залучення інтелектуально здібних учнів основної школи до здійснення ними самомоніторингу сформованості ключових компетентностей. При цьому діагностика результатів процесу формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи в процесі навчання суспільствознавчих предметів проводилась на основі використання матеріалів діагностично-результивного боку системи (критеріїв і показників, характеристик рівнів сформованості цих компетентностей).

Слід підкреслити, що вказана система відрізняється чіткістю, інформативністю, алгоритмічністю, а її зміст в сконцентрованій формі вбирає в себе основні концептуальні ідеї дисертанта, сформульовані ним на попередніх етапах наукового пошуку. Реалізація цієї системи спрямовує вчителя на забезпечення позитивних результатів в оволодінні інтелектуально здібними учнями основної школи ключових компетентностей у процесі навчання суспільствознавчих предметів на основі здійснення моніторингу й самомоніторингу поточних результатів цього процесу, а при необхідності – внесення відповідних змін у його перебіг.

Практична частина дисертації пов'язана з експериментальною перевіркою розробленої системи формування інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі вивчення суспільствознавчих предметів. У світлі цього слід відзначити, що дисертантом було розроблено й апробовано науково-методичне та дидактичне забезпечення зазначеної системи, що слід віднести до незаперечних здобутків його дослідницької роботи. Зокрема, А. С. Ткачовим було створено авторські комплекти навчальних завдань, вправ для уроків із суспільствознавчих предметів у 5–9 класах; збірники завдань для самостійної діяльності інтелектуально здібних учнів основної школи з предметів суспільствознавчого циклу; конкретні методичні рекомендації для учителів середніх класів на основі застосування

сформульованих теоретичних положень і висновків дослідження, а також у співавторстві цикл експериментальних навчальних посібників «Навчаємося разом» для 5 та 6 класів. Численні приклади таких матеріалів наведено в експериментальній частині основного тексту дисертації та в її додатках.

Позитивної оцінки заслуговує також те, що в рамках експерименту у процесі формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи використовувались не тільки традиційні методи та форми організації навчання, які себе добре зарекомендували в роботі з підлітками, але й багато інноваційних освітніх технологій (веб-квести, скрайбінг, case-study тощо). Причому автор не просто декларує застосування цих технологій в навчальній діяльності, але і наводить конкретні приклади дидактичних розробок такого типу для школярів різних класів.

Значну цінність представляють також методичні матеріали для вчителів і школярів, які можуть стати їм в природі для підвищення якості класної діяльності. Наприклад, у додатках наведено такі авторські методичні доробки: «Педагогічні прийоми забезпечення створення ситуацій успіху учнів в навчальній діяльності», «Рекомендації для інтелектуально здібних учнів щодо створення плану та програми самоосвіти з оволодіння ключовими компетентностями у процесі навчання суспільствознавчих предметів», «Інструктивний лист щодо складання інтелектуально здібними учнями основної школи портфоліо навчальних досягнень» тощо.

Матеріали дисертації мають значну практичну цінність, адже вони можуть бути використані вчителями суспільствознавчих предметів в роботі з інтелектуально здібними учнями основної школи. під час викладання таких дисциплін, як «Педагогіка», «Історія педагогіки», методик викладання суспільствознавчих предметів, спецкурсів для студентів і магістрів закладів вищої педагогічної освіти, у системі підвищення кваліфікації учительських кадрів, під час укладання підручників, навчальних посібників, проведення педагогічної практики, написання магістерських робіт.

Експериментальна перевірка розробленої системи формування

ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів довела її ефективність. Загальні висновки дисертації свідчать про успішне виконання всіх поставлених завдань дослідження та відповідають змісту дисертації.

Основні результати дослідження відображено в 73 працях, серед яких: 3 монографії (1 – одноосібна), 18 навчальних посібників, 25 статей у наукових фахових виданнях (із них 23 – одноосібні), 5 статей у наукових періодичних виданнях інших держав (4 – одноосібні); 1 стаття в інших виданнях, 21 тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій. Наукові розробки, навчально-методичні матеріали успішно впроваджені у 10 закладів загальної середньої освіти в різних регіонах України.

Слід також привернути увагу на широку апробацію результатів дослідження, що здійснювалася під час обговорення на науково-практичних конференціях різних рівнів, серед яких – 14 міжнародних, 5 всеукраїнських, 4 – регіональних, а також на засіданнях кафедри початкової, дошкільної і професійної освіти (2012–2016 рр.) та кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи (2016–2018 рр.) Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, вважаємо за необхідне визначити певні дискусійні положення та зауваження щодо поданого наукового дослідження:

1. Під час обґрунтування педагогічних умов формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи в підрозділі 4.2.3 автор посилається не тільки на відповідні наукові джерела, але й на дані проведеного ним пілотного дослідження. Однак ці дані наведено без конкретизації місця його проведення та без уточнення контингенту респондентів, що не дозволяє сформулювати чіткі уявлення про достовірність отриманих даних.

2. У підрозділі 1.2 дисертації представлено таблиці, в яких автор визначає різні підходи до таких ключових понять дослідження, як

«здібність», «обдарованість», «геніальність», «інтелект». Варто було не тільки виокремити ці підходи, але й навести власні коментарі стосовно тих чи інших поглядів учених. Це б дало змогу більш чітко зрозуміти логіку міркувань дисертанта.

3. Вважаю, що дисертація б значно виграла, як би в її додатках було наведено більше методичних матеріалів, присвячених підготовки вчителя до формування ключових понять в інтелектуально здібних учнів, адже ефективність роботи зі школярами значною мірою визначається компетентністю самого педагога.

4. Оскільки в шкільному навчанні важливу роль відіграє підручник, треба було уточнити, за підручниками яких авторів навчались учні експериментальної групи.

5. Ураховуючи особливу значущість проблеми навчання інтелектуально здібних учнів основної школи, ефективного формування в них ключових компетентностей, а також оригінальність розроблених автором вправ і завдань, було б доцільним створити дисертанту комплекс авторських посібників для учнів основної школи, в яких представити власні дидактичні доробки.

Висловлені побажання не є принциповими і не впливають на загальну високу оцінку дисертації, у в межах якої представлено системне вирішення актуальної наукової проблеми з формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі вивчення суспільствознавчих предметів.

Вивчення змісту дисертації, автореферату, опублікованих наукових праць Ткачова Артема Сергійовича дає підстави для висновку, що виконана ним докторська дисертація відповідає паспорту спеціальності 13.00.09 – теорія навчання, є закінченим і самостійним дослідженням, має актуальну тему, наукову новизну й теоретичне значення, а також являє собою вагомий внесок у теорію дидактики.

Таким чином, дисертація «Система формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі вивчення суспільствознавчих предметів» є завершеною і самостійною науковою роботою, відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів» (затверджений постановою КМ України № 567 від 24.07.2013 року) зі змінами (згідно постанови КМ України № 656 від 19.08.2015 року), а її автор, Ткачов Артем Сергійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання.

Доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Національного фармацевтичного
університету (м. Харків)

Л. Г. Буданова

*Кіглиця І. Г. Буданова завідуючою;
кафедри іноземних мов
З. Р. Корстарева*

